

I den växande stadens skugga

Dateringen av den döde mannen till 1200-talets andra hälft visar att han dog i en spännande tid i Kalmars historia. 1200-talet var det århundrade då Kalmar växte fram som en av det medeltida Sveriges viktigaste städer. Detta var en expansiv tid på många sätt. Hela den tidiga delen av medeltiden, fram till mitten av 1300-talet, var en period av expansion, befolkningen ökade och skogarna ekade av yxhugg när mark röjdes för nya åkrar och gårdar. Under 1200-talet formeras Sverige alltmer som ett stabilt kungarike, samtidigt som många städer växer fram längs våra kuster. Kungamakten börjar bygga borgar för att kontrollera landet och på landsbygden byggs allt fler stenkyrkor. Inte minst i Möre och på Öland kan man se det expansiva 1200-talet i många kyrkliga byggnadsprojekt.

Kalmar fick snabbt stor betydelse som handelsstad och för administration och kontroll av södra Sverige. Bland invånarna fanns tidigt en stor grupp tyska köpmän från städer i södra Östersjöområdet och Kalmar hade en omfattande utrikeshandel. Kalmars stora betydelse avspeglas också av att staden blev mötesplats för kungar och sändebud vid olika typer av rådslag. Redan 1266 var den påvliga legaten kardinalen Guido i Kalmar och 1276 firade Magnus Ladulås sitt bröllop med Helvig, dotter till den tyske hertigen Gerhard av Holstein, i Kalmar. Höjdpunkten bland alla dessa möten var de som ledde fram till bildandet av Kalmarunionen 1397, då Sverige, Norge och Danmark för ”evig tid” förenades i en personunion under en gemensam kung, Erik av Pommern.

Kalmar anlades på en udde i Kalmarsund, en plats som var väl känd för sjöfarare. Att hela sundet mellan Öland och fastlandet fått namn efter Kalmar understryker platsens betydelse. På den här platsen, längst ut mot havet byggdes ett runt kastaltorn samt ytterligare några byggnader, bland annat ett stenhus. Kastalen, den äldsta delen av Kalmar slott, antas ha varit uppfört i slutet av 1100-talet, men några egentliga arkeologiska eller skriftliga belegg för detta finns inte. Möjligen är kastalen först byggd på 1200-talet. Troligen var slottsholmen under denna tid en udde som senare blev en holme genom att en vallgrav grävdes. På holmens högsta punkt, nära den branta norra stranden, uppfördes ett runt stentorn, en kastal, ovanpå ett äldre kulturlager som dessvärre inte är säkert daterat. Grunden till kastalen finns kvar under mark. Kastalen var fjorton meter i diameter och murad med gråstens- och sandstensblock. Knappt fem meter söder om kastalen stod en rektangulär stenbyggnad, byggt i samma teknik och med samma stenmaterial som kastalen. Denna stenbyggnad fungerade sannolikt som bostad.

I den här äldsta fasen var borgen i Kalmar ingen starkt militär befästning. Snarare markerade kastalen maktens överhöghet, en plats varifrån den nya staden kontrollerades och tull och skatter krävdes in. Vem som lät uppföra kastalen vet vi inte, men teorierna har växlat mellan kungamakten, lokala stormän och tyska köpmän. Genom kastalbygget kunde den platsen vid sundet kontrolleras. Kanske var det den svenske kungen, som direkt eller via ombud ville ha kontroll över den viktiga platsen vid sundet. Ungefär samtidigt byggdes även en liknande kastal vid Borgholm på Öland.

Ett första mer påtagligt bevis för att Kalmar blivit stad kommer 1243 när dominikanerorden etablerade ett konvent i för munkar i Kalmar. Etableringen visar att Kalmar vid den här tiden vuxit till en större tätort eftersom dominikanerna nästan uteslutande byggde sina konvent i städer. Under 1200-talet utvecklades staden snabbt, i mitten av århundradet omtalas en fogde i staden och från denna tid är även stadens äldsta bevarade sigill. Redan på 1260-talet förefaller Kalmar ha varit en egen rättskrets med egen jurisdiktion skild från omlandet, ett viktigt kriterium för att en plats ska räknas som stad. I slutet av 1200-talet omtalas stadens borgare och nu byggdes också den stadsmur som kom att omge staden. Tillsammans med Stockholm, Visby och Viborg i nuvarande Finland var Kalmar den enda svenska staden som fick en stadsmur av kontinentalt snitt, vilket ytterligare understryker stadens betydelse.

I slutet av 1200-talet byggdes kastalborgen om till en för tiden mycket modern ringmursborg med sex torn. Idag är slottet präglat av 1500- och 1600-talens byggnadsverksamhet, då bland annat bastioner och utanpåverk tillkom, men trots allt är Kalmar landets bäst bevarade medeltida ringmursborg. Borgen i Kalmar var möjligen den starkaste i landet och 1336 kallade kung Magnus Eriksson borgen i Kalmar för ”wart maectugaste huus”.

Ringmursborgen är oregelbundet rektangulär i planform och uppförd av kalksten. I öster murades ringmuren runt kastalen som även fortsättningsvis kom att ingå i borgen. Ringmuren inramade en cirka tusen kvadratmeter stor yta och var förstärkt med sex torn. Ett torn fanns i varje hörn av borgen, dessutom stod det mäktiga Kuretornet över borgens huvudport i väster. I norr fanns även ett extra, mindre fem våningar högt porttorn som bevakade porten ned till borgens egna bryggor.

Det stora kvadratiska Kuretornet var borgens mäktigaste byggnad, mer än 25 meter högt. Här låg huvudporten in mot staden. Framför porten fanns en stor grop med en vindbrygga över. Ovanför porten var Kuretornet en helt sluten byggnad, sex våningar hög, som bara kunde nås via en högt belägen ingång från borggården. I tornets andra och fjärde våningar fanns både eldstäder och priveter, medeltidens toaletter, vilket visar att tornet användes för bostadsändamål. Innanför ringmuren, som var tio meter hög och hade en murad skyttegång innanför murkrönet, låg flera byggnader. Idag präglas hela borgens inre av Vasatidens byggnader, men ursprungligen fanns en större salsbyggnad och ett privat kapell i borgens nordöstra del.

Borgen i Kalmar var en de starkaste i landet och dess konsekventa utformning med ringmur, kraftigt befäst porttorn och alla flankeringstorn gör den unik för landet. Borgens utformning och försvarsprinciper har stora likheter med den serie borgar som den engelske kungen Edward I lät uppföra i Wales i slutet av 1200-talet. Det är tydligt att Magnus Ladulås, som troligen var ansvarig för ringmursborgens byggande, lät hyra in en kvalificerad byggmästare utbildad i tidens modernaste borgarkitektur. Kungen ville ha det bästa som kunde uppbringas, och fick det också. Borgen i Kalmar kan sägas ha varit det sena 1200-talets motsvarighet till vår tids JAS-plan.

Att borgen var en formidabel fästning visas av att den var i strid upprepade gånger under medeltiden, men aldrig intogs via stormning. Under de närmare 400 år borgen var en aktiv befästning är åtminstone tjugotvå belägringar kända. Alla attacker utom en avvärlades. Först 1611 under Kalmarkriget lyckades en dansk armé först ta staden Kalmar genom att skjuta sönder den medeltida stadsmuren och sedan attackera borgen från landsidan. När borgens besättning skjutit upp all sin ammunition tvingades den kapitulera, den enda gång borgen betvingats genom strid.

Under medeltiden kunde stadens befolkning, precis som idag, delas in i skilda sociala grupper med olika status. Högst på stegen stod köpmännen. Det var från köpmännens krets som stadens styrande män i rådet hämtades. I många städer, inte minst Kalmar, fanns ett inslag av främmande köpmän, framför allt från olika tyska städer. Vid sidan av köpmännen var hantverkarna en viktig grupp, de stod för mycket av den produktion som skedde i staden. Hantverkarna sålde ofta direkt genom mindre salubodar i gatulivet. Handeln i staden skedde i stor utsträckning i de bodar som kantade gatulivet och som också kunde stå ute på stadens torg. Bodarna fungerade för den dagliga handeln. Vid sidan av köpmän och hantverkare fanns också mängder med drängar, pigor och annat tjänstefolk i en stad av Kalmars storlek. Med tanke på den stora borgen får man nog även tänka sig ett stort inslag av soldater i stadsvimlet. Säkerligen utgjorde soldaterna ett stabilt kundunderlag för stadens prostituerade. Även präster, munkar och nunnor kunde ses på stadens gator.

Det är i ett sådant här sammanhang vi måste försöka tolka den döde mannens liv. Han levde och dog i en viktig period i Kalmars historia. Det var under 1200-talet som Sverige formerades som kungarike och Kalmar växte fram som stad. Det var också under århundradets andra hälft som borgen kom att byggas ut till en av det dåtida Nordens mest imponerande borgar. Skelettet efter den döde hade vissa spår efter förslitningar i en höftkula. Kanske slet han ont på byggnadsställningar i samband med borgbygget? Eller var det en av borgens soldater? Enligt den osteologiska analysen hade mannen sannolikt ont i höften. Gjorde det så ont att han tappade balansen och föll ner från en byggnadsställning? Hur och varför han dog kan vi ännu så länge bara spekulera om. Men minst lika intressant är varför han kom att begravas på platsen, och på magen. Hade det rört sig om en vanlig ”arbetsplatsolycka” borde mannen ha begravts på vanligt sätt, i vigd jord på kyrkogården, särskilt om mannen var fram trakten. Men så blev inte fallet. Istället kom han att hamna på mage utanför den ringmur som höll på att byggas eller just färdigställt. Var den en fientlig soldat som stupade i ett försök att storma den nya borgen? Eller en främmande hantverkare som dog i fjärran land? Eller ska man se den förnedrande begravningen på mage som ett resultat av ett straff för ett allvarligt brott? Frågorna är många men än så länge är svaren få.

Martin Hansson

Fil dr i medeltidsarkeologi

Högskolan på Gotland/Smålands museum